

GİRİŞ

Kendi haline bırakılmış bile olsa, çevresindeki nesne ve olayları gözlemlemek, ardından da bunlar üzerinde çıkarımlar yapmakla aşkın bir varlık fikrine ulaşabileceği varsayılan insanı, o aşkın varlık, söz konusu arayışta yalnız bırakmamış, gönderdiği peygamberler ve kitaplar aracılığıyla onun insanlığını tamamlayıp olgunluk seviyesine ulaşmasındaki şansını en üst noktaya çıkarmıştır.

Kitap gönderme geleneğinin son halkası olan Kur'an, bu özelliğinin bir uzantısı olarak çağlar boyu zevk alınarak okunmaya, üzerinde düşünölmeye, çıkarımlar yapılmaya ve yaşanmaya uygun nitelikler taşır. Söz konusu niteliklerde elbette onun anlatım üslûbunun, bölümleri arasındaki inanılmaz fikir örgüsünün, okunuştaki ritm ve ahenginin, insan için öngördüğü "insan" modelinin ve tüm bunların ötesinde; Allah ile insan arasında doğrudan, aracasız bağ kurmasının rolüne dikkat etmemek mümkün değildir.

Kur'an'ın ele aldığı konuları işlerken insanın yeteneklerini esas aldığı bilinmektedir. Bu meyanda onun insanın hem aklına, hem de duygularına hitap ettiği söylenebilir. Aslında böyle bir ayırım, anlatım kolaylığı sağlamakla birlikte, itiraf edilmelidir ki; fazlasıyla yapaydır; zira insanın yeteneklerini, halini, davranışlarını böyle bir ayırma tâbi tutarak sağlıklı bir şekilde irdelemek mümkün görünmemektedir. Belki duygu ya da mantık yönü daha ağır basan sözden, davranıştan, halden söz etmek mümkün olabilir. Biz Kur'an'ın kulak-göz-kalp üçlemesini¹ duygu ve akla birlikte hitap etmesinin bir sembolü olarak telâkki ediyoruz. Varlığı, ürettikleri ve ondan üretilenler ile tabiat, bu iki yönlü hitaba en iyi örneklerden birini teşkil eder ve doğrudan ya da dolaylı anlatımlarıyla Kur'an'ın temel konularından birini oluşturur. Temel sorunsalı iman bağlamında insan olan Kur'an'ın, doğayla iman konularını harmanlayıp insana sunarken, aklî unsurları duygusal verilerin daha gerisine çekip çekmediği konusu üzerinde düşünölmelidir. Zira Kur'an'ın imana daveti ve insanın bu davet hakkındaki şüphelerini izâle etmek için getirdiği deliller, hayatın ta içinden seçilmiştir; uzun felsefi izahlara, kalbe nüfuz edemeyecek kupkuru ifadelere yer verilmemiştir. Güneşin doğuşu, batışı, ardından gecenin gelişi, ay, yıldızlar, dağlar, ağaçlar, nehirler, rengârenk ve çeşitli meyveler, sebzeler, hoş kokulu bitkiler, en büyüğünden küçüğüne bütün canlılar, hayatı kolaylaştıran

KUR'AN'IN ÂYETLERİ- TABİATIN ÂYETLERİ: İMAN KONUSU ETRAFINDA BİR BİLGİ-DUYGU SARMALI

F. Asiye ŞENAT KAZANCI

.Dr., S.Ü. İlahiyat. Fakültesi
Tefsir Öğretim Görevlisi

* Bu makale, *Kur'an-ı Kerim'in Günlük Hayatta Karşılaştığımız Nimetlere Bakışı* adlı yüksek lisans tezinin yeniden gözden geçirilmiş özetidir.

¹ Kur'an'da hakikatin bilgisine ulaşmanın aracı olarak bu üç duyuya ısrarlı atıflar yapılmıştır. Örnekler için bakınız: Bakara (2) : 7; En'âm (6) : 46; A'râf (7) : 179; Nahl (16) : 78, 108; İsrâ (16) : 36; Mü'minûn (23) : 78; Secde (32) : 9; Câsiye (45) : 23; Ahkâf (46) : 26, 101; Kâf (50) : 37; Mülk (67) : 23.

eşyalar bir araya gelerek çok canlı bir tablo oluştururlar. Kâinattaki güzellik ve uyum, insanın güzele, güzelliğe meftun yönüne direkt mesajlar ulaştırır. Kâinat mesajlarını olabildiğince hızlı ve doğru kodlayabilecek potansiyele sahip olması sebebiyle, bunların ilk ve temel alıcısı da duygusal yetenekler olarak kabul edilebilir.

Kur'an tabiat varlıkları ve olaylarını, özellikle Allah'a inanç noktasından değerlendirmiştir. O'nun gücünün, ilminin, hikmetinin en rahat temaşa edilebilecek yansımaları doğada bulunmaktadır. Mucize gösterme geleneğinin sona ermesinin bir devamı olarak, bitmez tükenmez mucize kaynağı doğaya işaretler vardır. Ayrıca Allah, sunduğu bütün menfaatleriyle doğayı insanın hizmetine vermiştir; bu vakıya, O'nun insana merhametinin bir ifadesi olmak üzere anlam yüklenmiştir. Öte yandan âhiret gününe imanın şifreleri de, çocukla doğayla bağlantılı olarak sunulmuştur.

Kur'an'ın tabiat olayları karşısında insandan istediği temel karşılık, her şeyden önce bunlara karşı duyarlı ve dikkatli olmasıdır. Bu istek, hem olumlu, hem de olumsuz olmak üzere iki ayrı formda okuyucuya sunulmuştur. Olumlu anlamdan kastımız, bir yandan doğa olaylarına ilgi gösterme gerekliliği emir siygasıyla ifade edilirken,² diğer yandan da bunlara dikkat eden insanların övülmüş olmasıdır. Genel anlamda kendini geliştirmek, insanlık alanında olgunlaşmak, özel anlamda da Allah'a yakın olup, O'nunla özel bir diyalog kurmak isteyen biri için son derece cazip olacak; bilgili olma, akıl etme, görüp duyma, düşünme, inanma, Allah'a yönelme, şükretme, O'ndan korkan bir kul olma gibi nitelemeler, tabiatla ilgilenen ve bunlardan kendi zihni, hissî seviyelerine göre çıkarımlar yapan insanlara atfedilmiştir. Gerçekten de benzeri övgü filleri, en fazla tabiattan söz eden âyetlerin bir mütemmimi olarak sunulmuştur³ ki; bu dikkat ve rikkatle üzerinde durulması gereken bir keyfiyettir.

Öte yandan tabiat karşısında kayıtsız kalan, onu otomatığe bağlanmışçasına çalışır telâkki ederek mucizevî hallerini göremeyenlerin de eleştiriliyor olmaları, doğada olup bitenlerle ilgilenilmesi için kullanılmış bir başka teşvik metodu sayılmalıdır.⁴

Kur'an'ın doğayı ve ondan üretilenleri, başta iman konuları olmak üzere bazı mesajlarını iletmede malzeme olarak kullandığını ifade etmiştik. Üstelik söz konusu vakia, belirli konulara hasredilmiş olanlar hariç, yoğunlukları değişmekle birlikte neredeyse bütün sûrelerde görülebilir durumdadır. Zira Kur'an hiç umulmadık bir bölümde, hiç umulmadık bir şekilde okuyucunun gözlerini dışarıdaki âleme çevirebilir. Birkaç sayfa Kur'an okuyan birisi büyük bir ihtimalle doğayla bir şekilde ilintilendirilebilecek bir âyetle karşılaşacaktır. Elbette bu kadar sık tekrar

² Yunus (10) : 101.

³ Biz sayıca kabank olan bu âyetlerin sadece bir kısmına, okuyucuya fikir vermesi açısından burada işaret ediyoruz: Bakara (2) : 164 ; Âl-i İmrân (3) : 190; Ra'd (13) : 3-5; Nahl (16) : 12, 14, 65, 79; Furkân (25) : 62 ; Neml (27) : 86; Rûm (30) : 20-24, 28, 37; Lokman (31) : 31; Zümer (39) : 42, 52; Şûrâ (42) : 33; Câsiye (45) : 3-5, 13; Zâriyât (51) : 47-49.

⁴ Yusuf (12) : 105; Nahl (16) : 83; Enbiyâ (21) : 32.

edilen bir konunun, bu sıklıkla doğru orantılı bir öneme sahip olacağı âşikârdır. Ancak bizim şahsî kanaatimiz odur ki; son kitabın bağlları, bugün onu okurken bu konuya hak ettiği önemi göstermemektedirler. Kur'an'ı "kullanım kılavuzu"⁵ olma-ya indirgeyen ilmiyalci yaklaşım için olduğu kadar, onun akla hitap eden anlatımına dikkat kesilmiş entelektüel bakış için de tabiatın âyetlerinin, alabildiğine "romantik" görüldüğü söylenebilir. Bu âyetleri okuyup geçmeyecek potansiyel grup olarak geriye kala kala Kur'an'ın modern bilimle uyum içerisinde olduğu donesi üzerinden onun Allah tarafından gönderildiğini ispat etme gayreti içindeki davetçiler kalmaktadır. Oysa Kur'an'ın ısrarlı göndermeleri hatırlandığında, insanı her yönden kuşatan vasfıyla tabiat, bilgi ve duygu düzeyiyle uyumlu olacak şekilde her inananın gündeminde ve gözlem alanı içinde olmak durumundadır. Kur'an'ın üzerinde ısrarla durmasıyla ciddi bir tezat teşkil edecek şekilde bu konu etrafındaki ilgi eksikliği, bizi bu çalışmayı kaleme almaya sevk etmiştir.

Tabiat varlıkları ve olaylarının Kur'an'da ele alınışlarını değerlendirirken, bu kitabın az sözle çok şey söyleme özelliği düşünülürse, imana matuf kullanımlardan başka yaklaşımlardan söz etmek mümkündür. Kur'an'ın kendi üslubu içinde doğal güzellikleri betimleyip, insanı, gördüklerinin inanılmaz güzelliği üzerinde düşünmeye, bir şeyler hissetmeye çağırırdıktan sonra, bir manevrayla güzelliği hiç umulmadık bir şeye; otlamaya giden hayvanlara atfetmesi,⁶ fayda ile mündemiç olmuş bir estetik yaklaşım olarak düşünülebilir. Öte yandan bir eğitim yöntemi olarak, imanî kavramları çoklukla somut değerlerin üzerine bina etmesi üzerinde değerlendirmeler yapılabilecektir. Ya da son yüzyılda bir hayli moda bir tefsir çeşidi olarak, Kur'an âyetleriyle bilimsel gelişmeler (veya en azından bilimsel merak) arasında bağlantılar kurulabilir. Benzeri yaklaşım modellerinin sayısı çoğaltılabilir. Genel olarak "doğa âyetlerindeki ikincil hedefler" diye tanımlayabileceğimiz bu yaklaşımlara, bu makalede yer verilmemiştir. Çünkü yukarıda örneği verilen türde mülâhazalar, bir araya geldiklerinde, müstakil bir çalışmaya ihtiyaç duyacak hacme sahip olmaktadır. Biz bütün bu konuları, burada ele alınan hususları da ekleyerek ayrı bir çalışmada değerlendirmeyi hedeflediğimizi bildirelim.

Bu çalışmayla ilgili ikinci bir sınırlama, Kur'an'ın Allah inancını yitirmiş-yitirmek üzere ya da inancı berraklığını kaybetmiş (şirke bulaşmış) olanları, muhatap kabul ederek, onların gönül ve fikir dünyalarını teyakkuza geçirme ümidiyle, doğa üzerinden mesajlar göndermesine bu makalede değinilmemiş olmasıdır. Bunda amaç, işaret edilen grubun durumundan daha vahim olarak; Allah'a inanan ama O'nu tam manasıyla tanımayan, anmayan, verdiği alan ama farkına varmayan, denizin içindeki balık misali nevezuhur bir inanan prototipi üzerinden, bir

⁵ Kur'an'ı "kullanım kılavuzu" olarak tanımlayan yaklaşımın temel sorunu, okuyucuya sadece talimatları uygulamaya yönelik bir görev biçmesidir. Bir kullanım kılavuzunu dikkatle okuma, anlamak ve istenilen eylemi gerçekleştirmekle maksat hasıl olmaktadır. Oysa Kur'an'ın kendisine böyle bir paye biçmediği, yeterince dikkatli olmayan nazarlarla bakıldığında bile görülebilecek kadar barizdir. O, okunmak, anlaşılacak, ama ille de uzun uzun düşünülmeğe, ince ince tefekkür edilmek istemektedir. Kur'an, yüklendiği rehber misyonuyla, doğal olarak, okuyucusundan böyle bir fikrî ve hissî emeği talep etmektedir.

⁶ Nahl (16) : 6.

Kur'an konusunu düşünme kolaylığı sağlamaktır. Açıktır ki; bilinçli bir şekilde kendini, aklını, duygularını ve imanını değerlendiremeyen samimi bir inanan için bile inanç, Kur'an'ın istediği performansı sağlayamayabilir.

Kur'an'ın temel konularından biri olarak doğayı değerlendirişine daha yakın plândan bakmadan önce, çalışma içinde ifade sıkıntısı yaratan bir hususa dikkat çekmek isteriz. En dar ama en kolay anlatımla doğa ya da tabiat varlıkları ve olayları diye ifade ettiğimiz varlık alanının zihinlerde oluşturduğu mana ile Kur'an'ın "doğa"sı arasında farklılıklar olduğunu öncelikle ifade etmek gerekir. Dolayısıyla böyle bir tanımlama, neresinden bakılırsa bakılsın Kur'an âyetleri hatırladığında yetersiz kalmaktadır. Zira Kur'an hem tabiattaki varlıkları, hem bunların fonksiyonlarını, hem de bunların bazılarında insan emeği ile elde edilen ürünlerin tamamını "doğa"nın bir parçası olarak zikretmekte ve bir ayırım gözetmeksizin bunları kendi mesajını iletmede malzeme olarak kullanmaktadır. En açık örnekleri Nahl sûresinde görüleceği üzere, yağmur, bununla yetişen ürünler, denizden elde edilen menfaatler, güneş ve ay⁷ ile evler, insanları sıcaktan soğuktan koruyan elbiseler, savaşta güvenliği sağlayan zırhlar⁸ bütün "doğal"lığıyla yan yana zikredilmiş ve bunların tamamı Allah'ın sunduğu birer nimet olarak bildirilmiştir. Hem hammaddeyi, hem de bu hammaddeyi işleyecek yeteneği bahşettiği için insan eliyle üretilenlerin de Allah'a atfedilmesi Kur'an bağlamında doğal karşılanmalıdır, ancak insanın araya kendi emeği girdiğinde çıkan ürünü kendine hamletmesi hatırladığında bu konu ayrı bir önem kazanmaktadır. Bütün bu insan emeği katkılı eşyalara içlerinde barındırdıkları "doğal"lığı da hatırlatan bir genel isim bulunmadığı sürece, Kur'an'da tabiat âyetlerinden bahseden her çabanın bir anlatım zorluğu yaşayacağı açıktır. Sonuç olarak bu çalışmada tabiat, doğa, tabiat varlıkları tabirleri kullanıldığında, alışlagelen mananın yanında Kur'an'ın eklediği bu katkıya da göz önünde bulundurmamak gerekmektedir.

Kur'an, Tabiata İman Perspektifi Üzerinden Anlam Yükler

Kur'an-ı Kerim'in en temel sorununun iman olduğunu fark etmek, özel bir uzmanlığı gerekli kılmamaktadır. Zira önce dünyada, sonra da âhirette tüm güzelliklere ulaşmanın temel koşulu imana sahip olmak olarak gösterildiği gibi, imandan tamamen uzak olmak ya da imanın saflığını yitirip içine, Kur'an'ın kendi deyimleriyle zulüm (şirk)⁹ karışmış olması da "kötü son"un ilk, temel sebebidir.

Yaptırımı olan, insan için iyi ya da kötü sonuçlar doğurabilen hayatî bir konuda insanın bilgisiz ve akıbetinin tesadüflere bırakılmış olması düşünülemez. Gerçekten de Kur'an neye ve nasıl inanılacağı konusunda sessiz kalmamış, zihne takılması muhtemel sorulara da cevap verecek bir konu genişliği içinde beyanatta bulunmuştur. Kur'an'ın prensibine göre iyi ve kötü bildirilip açıkça ortaya konma-

⁷ Nahl (16) : 10-14.

⁸ Nahl (16) : 90-91.

⁹ Lokman (31) : 13; En'âm (6) : 82.

dan insan sorumlu tutulmaz¹⁰ ki; hoş olmayan bir sonuçla karşılaşan insanın herhangi bir itirazı, mazereti olamasın,¹¹ söylenebilecek sözü kalmasın, düzeni ortaya koyanın şanına lâıyk olarak, düzende herhangi bir aksaklık, bir açık meydana gelmesin. Bir başka deyimle, bu hayat oyununu kazanan için de, kaybeden için de bir gerekçe, bir açıklama olabilsin. Kur'an'a göre iman süreci, her şeyi yaratan ve düzenleyen, güçlü, her şeyi bilen, gören ve duyan, varlığının bir başı ve sonu olmayan, en güzel isimlere sahip, adı "Allah" olan yüce bir varlığı kabulle başlar. Ancak Allah'ın varlığıyla beraber birliğini de kabul etmenin, bir başka deyişle O'ndan başka ilâh olabileceğini reddetmenin de iman sürecine dahil olduğunu belirtmekte fayda vardır. Aksi takdirde, yani Allah'ın varlığını kabul edip birliğini inkâr etmede ortaya çıkan durum iman değil, dönüşü olmadığı sürece affedilemez bir suç olan şıktır.¹²

Kur'an bütünlüğü içinde ele alındığında, Allah'a imandan hemen sonra gelen ikinci temel iman esası, O'na kavuşmaya, yani âhiret gününe imandır. Bir başka deyişle de, insanın öldükten sonra diriltileceğini, yaptıklarından veya yapmadıklarından dolayı sorguya çekileceğini ve bu sorgunun neticesine göre mükâfat ya da ceza göreceğini kabullenmedir.

Bu iki prensiple ilgili soru ve sorunların hallinden sonra, halli bu iki esasa yakından ilgili olan diğer inanç prensiplerinden söz edilebilir: Meleklerle, kitaplara ve peygamberlere iman.¹³ Bunlarla irtibatlı sorunlar, ancak diğerleriyle bir bütünlük içinde olduğunda çözülebilir. Zira Allah'a ve âhirete imanı netleşmiş bir mü'minde meleklerle, kitaplara ya da peygamberlere imanla ilgili bir sorun neş'et etmesi, pek fazla imkân dahilinde değildir. Bu cümlenin tam tersi de doğru görünmektedir: Allah'a imanla ilgili bir sorunu olan insanın meleklerle ya da kitaplara iman konusunda sıhhatli bir yaklaşıma kavuşması, mümkün görünmemektedir.

Kur'an'a pek dikkatli olmayan nazarlara bile baksak, onun bu beş temel iman esası içinde ilk ikisini daha fazla ön plâna aldığı, ihtilâfa meydan vermeyecek netlikte ortaya çıkar. Ama yine de bu konuda bir delil istenirse, söylenebilecek ilk şey, onun bu ikisini, yani Allah'a ve âhirete imanı diğerlerinden ayrı olarak sık sık zikrettiğidir.¹⁴ Dahası en fazla açıklama ve delil de bunlarla ilgili olarak serdedilmiştir.

Kur'an imanla ilgili bilgileri ve açıklamaları, bazen telkin, bazen de ispat tarzında sunmuştur. Bu bağlamda, Allah'ın insanla bağlantısını kuran birincil adım olan, iman prensiplerini ve O'nun diğer mesajlarını ileten vahiy ürünü bilgiler ile, Allah'ın kudretini ve insana olan ilgisinin en büyük delili olan mükemmel düzene sahip kâinatın olaylarına aynı adın verilmiş olması, üzerinde durulmaya değer bir

¹⁰ İsrâ (17) : 15.

¹¹ Nisâ (4) : 165 ; En'âm (6) : 156-157.

¹² Nisâ (5) : 48.

¹³ Bakara (2) : 177.

¹⁴ Bakara (2) : 8 , 126, 228, 232, 264; Nisâ (4) : 38-39, 59, 162; Tevbe (9) : 18-19, 29, 44, 45, 99; Nûr (24) : 2; Ahzâb (33) : 21. Kapsamlı bir değerlendirme için bkz: Güngör, Mevlüt, *Kur'an Penceresinden Bakış*, İstanbul, 1997, s. 93.

vâkıdır. Bir başka deyişle, telkin tarzındaki açıklamalar vahiy ile gönderilmiŐtir, vahiy ile gönderilen bilgileri destekleyen deliller ise hem bizzat vahyin içinde, hem de kâinatda yer almıŐlardır. Kur'an işte bu iki anlatımın ikisine birden aynı adı verir: Âyet. *Kur'an'da Allah ve İnsan* adlı eserinde bu iki kavramı Allah'ın insanla iletiŐimindeki "sözlü ve sözsüz iŐaretleri" olarak tanımlayan Toshihiko İzutsu, son derece hoş bir ifadeyle bu iŐaretleri, Allah'ın insanla konuşma iŐteęi olarak nitelendirir.¹⁵ Aynı eserde âyet kelimesinin nâzil olduğu dönemde kullanılıŐı hakkında verilen bilgi, Kur'an'ın tabiat olaylarına neden bu adı verdiğini daha net anlamaya yardımcı olmaktadır. Esere göre, Arap dilini meydana getiren bedevî dilinde bu kelime dinî bir anlamda değil, tabiatla ilgili olarak kullanılmıştır.¹⁶

Allah'a ve âhiret gününe imanla ilgili ortaya konan deliller, gerçekten de yakından incelemeyi gerektirecek kadar ilginç bir tarza sahiptir. Onların en önemli özellikleri, Şüphesiz yalın oluŐlardır.¹⁷ Hatta o kadar yalınlardır ki, entelektüel bir çabayı gerektirmedikleri fikrinin zihinlerden geçmesine mâni olmak neredeyse imkânsızdır. Onlar derinliklerini, sahip oldukları geniş fikir ufkunu üstünkörü okuyuŐ ve ilgileniŐlerde değil, ancak detaya inen incelemelerden sonra okuyucuya sunmaya başlar. Diğer yandan bu delillerin gözlemlere, insanların her gün görüp geçtiği nesnelere, olaylara dayanıyor olması, konunun çekiciliğini artırmaktadır. Çünkü böylece, bu delillere ulaŐmak için uzun boylu araŐtırmalara gerek kalmamaktadır. Aklının ve duygularının kapısını aralayan biri için Allah'ı ve O'na kavuŐmayı hatırlatan bir nesneyle, olayla karŐılaŐıvermek iŐten bile değildir. Ancak bunları ifade etmek, yineleyelim ki; bunların hemen bir bakıŐla kühüne vâkıf olunacak konular olduğunu iddia etmek değil, sadece onlara ulaŐmaktaki kolaylığı ifade etmek ve herkesin kendince bir Şeyler alabileceğinin altını çizmek amaçlıdır.

I- Allah'a İman Bağlamında Doğa Âyetleri

Kur'an-ı Kerim'in insanı ve ona ait konuları, Allah merkezli olarak ele aldığı açıktır. Onun dün-bugün-yarın bağlantıları, hep bu ana mihver etrafında düğüm-lenir. GeçmiŐ milletlerin kıssaları, peygamberler, insan tiplerleri, ibadet ve ahlâk kuralları, ahkâm konuları, doğa, kıyamet, âhiret, cennet, cehennem vs. konular, bir ve yüce Allah'a iman ya da O'nu inkâr perspektifinden ele alınır.

Temel konusu Allah'a iman olan bir kitapta Allah'ın tanıtımının yapılması da zorunludur. Kur'an'da tanıtılan Allah; bir,¹⁸ yüce,¹⁹ her Şeyi yaratan,²⁰ kâinatı

¹⁵ İzutsu, Toshihiko, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, Terc: Süleyman AteŐ, Yeni Ufuklar NeŐriyat, İstanbul, trz., s. 168.

¹⁶ İzutsu, Toshihiko, a.g.e., s. 128.

¹⁷ Delillerin yalın oluŐu, inancın da rahat anlaşılır olmasını saęlamıŐtır diyebilirsiniz. Nitekim 'İslâm'ın kolay bir din olması, aslında anlaşılır bir tevhid inancına sahip olmasından kaynaklanır, Őeklinde görüŐler ileri sürülmüŐtür. Bakınız : Farah, Jan İbrahim, *Kur'an'ın Tabiatı Bakışı ve Allah'a İman*, basılmamıŐ doktora tezi, Ankara, 1987, s. 15-17.

¹⁸ Bakara (2) : 163; Nisâ (4) : 171; Mâide (5) : 73; En'âm (6) : 19; Yûsuf (12) : 39; Ra'd (13) : 16; İhlâs (112) : 1.

¹⁹ Bakara (2) : 129, 209, 228; Sebe' (34) : 6; Fâtır (35) : 2; Zümer (39) : 1.

²⁰ En'âm (6) : 102; Zümer (39) : 62; Mü'min (40) : 62; HaŐır (59) : 24.

sevk ve idare eden, merhametli, gerektiğinde azap da eden,²¹ ama yine de rahmeti her şeyi kuşatmış olan,²² sonuçta her şeyin kendisine döneceği bir varlıktır. Bu ve benzeri özellikleri ile tasvir edilen Allah hakkında O'nun gönderdiği kitapta söylenenler, bir başka deyimle Allah'ın insanlara doğrudan hitap ettiği kitabında "Ben varım" demesi, kendisini, kendisiyle aracasız konuşma lütfunda bulunan aşkın bir varlık karşısında muhatap olarak bulan insan için yeterince etkileyicidir. İnanma temayülü taşıyan, fitratı bir şekilde tahrif ve tağyire uğramamış biri için bu beyanat, sadra şifa verici bir nitelik taşır ve inanma ihtiyacı sağlıklı yoldan karşılanır. Bununla beraber yukarıda belirtilen nitelikleri taşımayan, yani inanma temayülü netleşmemiş, doğal yapısıyla arasında sunî engeller bulunan biri için de, Allah kavramı etrafında oluşan bilgi ve duygu yumağı, sadra şifadan öte sıkıntı veren bir hâl alır.²³ İşte bu sıkıntıyı şifaya çevirmek üzere yapılabilecek ilk şey, gönülleri ikna çalışmaktır. Burada "gönülleri ikna" tabirinin kullanılması, normal koşullarda gönlün, ancak akıl ikna olduktan sonra mutmain olabilmesi sebebiyledir. Ancak akıl yeterince veri alıp doyduğu halde, gönlün karşı durmasına ve inkârı seçmesine çözüm yoktur. İşte Kur'an da bu konuda yapılması gerekeni yapmış, üstelik hem akılları, hem de gönülleri sınıksız kavrayacak söylemlerle muhatabının karşısına çıkmıştır.

Kur'an'ın imana davet ederken söylediklerinin en çok üzerinde durulması gereken tarafı, kanaatimizce onların günlük hayatta oynadıkları rolün tam ortasından koparlarak iman gibi soyut bir konuya malzeme yapılmış olmalarıdır. Gerçekten de Kur'an, gaybî âlemlere dair söyleyeceklerinin pek çoğunu, tabiattaki olay ve nesnelere kullanarak ifade etmiştir. Yer ve gökler, bu konuda en çok zikredilen iki kavram olmuştur, zira diğer söz konusu edilecek olaylar bu ikisi arasında meydana gelmektedir:

"Arşı su üzerinde iken, hanginizin daha güzel iş işleyeceğini ortaya koymak için gökleri ve yeri altı günde yaratan O'dur."²⁴

Göğe ve yere yöneltilen "isteyerek ya da istemeden gelin" hitâbına, onların isteyerek geldiklerini bildiren âyet²⁵ ile yedi kat göğü ve yeri yaratanın Allah olduğunu hatırlatan Kur'an cümlesi²⁶ de burada hatırlanmalıdır. Gökler ve yeryüzü ile beraber; güneş, ay, yıldızlar ve hemen bunlarla beraber çağrışım yapan gündüz ile gecenin birbirlerini takibi de sık sık Kur'an'ın gündemine gelmiştir. Gündüz ve gecenin varolma sebebi de, insanın rahatlığı baz alınarak anlatılmıştır:

SÜFİD / 20

113

²¹ Âl-i İmrân (3) : 129; Mâide (5) : 98; En'âm (6) : 165; A'râf (7) : 167.

²² A'râf (7) : 156.

²³ En'âm (6) : 125.

²⁴ Hûd (11) : 7.

²⁵ Fussilet (41) : 11.

²⁶ Talâk (65) : 12. Yaratılış ile ilgili âyetlerin topluca bir yorumu için bakınız: Bucaille, Maurice, *Müsbet İlim Yönünden Tevrat, İnciller ve Kur'an*, Terc: M. Ali Sönmez, D.İ.B. Yayınları, Ankara, 1988, s. 207-220.

“Bağrında dinlenesiniz diye geceyi ve (işlerinizi) görüp gözetesiniz diye gündüzü var eden O’dur; işte bunda dinleyip (ders almak) isteyen insanlar için âyetler vardır.”²⁷

Yeryüzü de, dağları, nehirleri, ormanları ve tüm güzellikleri ile, Allah’ın varlığı ve birliğine delil olmak üzere Kur’an’da yerini almıştır:

“Yeri yaydık, oraya sâbit dağlar yerleştirdik, orada her şeyi bir ölçüye göre bitirdik. Orada sizin ve rızık veremeyeceğiniz kimseler için geçimlikler meydana getirdik.”²⁸

Gökler ve yer ile ilgili olup, pek çok yerde bunların peşi sıra zikredilen iki olay da; gökten indirilen su ve bu su ile yerde ürünlerin yeşertilmesidir:

“ O, gökten su indirendir. Onunla her çeşit bitkiyi çıkardık, o bitkiden bir filiz çıkardık, ondan da birbiri üzerine binmiş dâneler; hurmanın tomurcuğundan sarkan salkımlar, üzüm bağları, zeytin ve nar çıkarıyoruz. (Bunların) kimi birbirine benzer, kimi benzemez. Her birinin meyvesine bakın: Meyve verirken ve olgunlaştığı zaman. Şüphesiz bu size gösterilenlerde, inananlar toplumu için elbette çok ibret vardır.”²⁹

Ayrıca yağmurun sadece insan için değil, onun hayatını doğrudan etkileyen diğer canlılar için de yağdırıldığı³⁰ açıklanmıştır. Çünkü insanın, bunların çoğunu elde etmek için herhangi bir çabası yoktur.³¹

“ İnsan şu yiyeceğine bir baksın. Biz suyu iyice döktük. Sonra toprağı güzelce yarıdık da, orada dâne, üzüm, yonca, zeytin, hurma, iri ve gür bahçeler, meyva ve çayır bitirdik, sizin ve hayvanlarınızın yaşamı için..”³²

Yeryüzünün çoğunluğunu kaplayan denizler ve ondan elde edilen faydalar da burada hatırlanmalıdır:

“O, denizi de (hizmetinize) râm etti ki; ondan taptaze et yiyesiniz ve ondan kuşanacağınız süsler çıkarasınız. Görüyorsun ki gemiler, denizi yara yara akıp gitmektedir. (Bütün bunlar) Allah’ın lütfunu aramanız ve O’na şükretmeniz içindir.”³³

Gök, yer, gökten yere inen yağmur, bu yağmurla yeşeren bitkiler, bunları yiyip beslenen hayvanlar... Kur’an bu hayvanlardan elde edilen faydalara da ayrıca dikkat çekmiştir:

²⁷ Yûnus (10) : 67.

²⁸ Hicr (15) : 19-20.

²⁹ En’âm (6) : 99.

³⁰ Nahl (16) : 10.

³¹ Furkân (25) : 48-49 Aynı konuya değinen benzeri âyetler için bakınız: Bakara (2) : 22, 164; A’râf (7) : 57; Enfâl (8) : 11; İbrahim (14) : 32; Hicr (15) : 22; Nahl (16) : 65; Tâhâ (20) : 53-54; Hacc (22) : 63; Nûr (24) : 43; Ankebût (29) : 63; Rûm (30) : 24, 49; Lokmân (31) : 10; Secde (32) : 27; Fâtır (35) : 9; Mü’min (40) : 13; Şûrâ (42) : 28; Zuhruf (43) : 11; Câsiye (45) : 45; Kâf (50) : 9; Zâriyât (51) : 2.

³² Abese (80) : 24-32.

³³ Nahl (16) : 14. Benzeri âyetler için bkz.: Bakara (2) : 164; Yûnus (10) : 22; İbrahim (14) : 32; İsrâ (17) : 66; Hacc (22) : 65; Lokmân (31) : 31; Câsiye (45) : 12.

“Ehî hayvanlarda size ders vardır; onlardan çıkan sütte size içiririz, onlarda daha birçok menfaatiniz vardır. Onlardan yersiniz. Hem onların ve hem de gemilerin üzerinde taşınırsınız.”³⁴

“Rabbin bal arısına: ‘ Dağlarda, ağaçlarda ve hazırlanmış kovanlarda yuva edin; sonra her çeşit üründen ye, sonra da Rabbinin işleme için gösterdiği yollardan yürü’ diye öğretti. Karınlarından insanlara şifa olan çeşitli renklerde bal çıkar. Düşünen bir millet için bunda ibret vardır.”³⁵

“Hayvanların derilerinden, yolculukta ve ikamet zamanlarınızda kolayca taşıyacağınız evler; yün, tüy ve kıllarından bir süre kullanacağınız giyimlikler ve geçimlikler var etmiştir.”³⁶

Yukarıda belli başlı konu başlıklarına göre seçerek bazı örneklerini sunduğumuz âyetlerden de anlaşılacağı üzere; Kur'an, Allah'ın varlığı ve birliği söz konusu olunca, tabiatı ve ondan mamul ürünleri, insan yaşantısıyla iç içe olan ilişkisinden de faydalanarak muhatabını çepeçevre kuşatacak bir üslûp içinde değerlendirmiştir. Bu meyanda; ister ilkel, ister gelişmiş bir hayat tarzına sahip olsun, dün ya da bugün yaşasın, veya yarın yaşama imkânı gündeme gelsin, kimse bu âyet/nimetleri görmediğini, bunlardan faydalanmadığını, bunlarla ilgilenmediğini iddia etme hakkına sahip değildir. Diğer yandan, dünyanın her neresinde olursa olsun, herkese hitap edebilecek genişlikte serpilmiş bu işaretlerin, Kur'an'ın bütünlüğü ile bir uyum içinde olduğu da göz önünde bulundurulmalıdır.

Kâinat âyetlerine Kur'an'da nasıl yer verildiğini ana hatlarıyla böylece inceledikten sonra, bütün bunlar ifade edilirken, Allah'a iman konusunda muhataba gönderilen mesajları irdeleyelim.

a-Allah'ın Bütün Kâinatın Yaratıcısı ve Düzenleyicisi Olması

Allah, Kur'an'da kendi varlığı ve birliği hakkında konuşurken, zannın gerçeğe dair bir geçerlilik taşımadığını³⁷ ifade etmiş ve bunun bir uzantısı olarak delile dayanmayan herhangi bir iddianın, söylem şekli itibarıyla gerçeğe çok benzese bile,³⁸ neticede sonuç doğurmayacak bir söz olduğunu bildirmiştir. Bununla birlikte, insanla, zorlama ve boyun eğmeye değil, ikna olmaya dayanan bir diyalog kurmak istediğinden, söylediklerine dair kanıtlar ileri sürmüştü, Kendi söylediğine karşı tez ileri sürenlerden de açık delil (burhân) istemiştir.³⁹ Allah'ın insanları ikna etmek için kullandığı delillerin çoğunu tabiatı seçtiğini görebilmek zor değildir.⁴⁰ Bu deliller serdedilirken, hiç değişmeyen ve üzerinde ısrarla durulan konulardan

³⁴ Mü'minûn (23) : 21-22.

³⁵ Nahl (16) : 68-69.

³⁶ Nahl (16) : 80.

³⁷ Yûnus (10) : 36; Necm (53) : 28.

³⁸ En'âm (6) : 112; Âl-i İmrân (3) : 78.

³⁹ Bakara (2) : 111; Enbiyâ (21) : 24; Neml (27) : 64; Kasas (28) : 75.

⁴⁰ Biz konuyla ilgili çok sayıda âyet olmasından dolayı burada ancak bir kısmına işaret edebiliyoruz: Bakara (2) : 164; Âl-i İmrân (3) : 190; En'âm (6) : 99; Yûnus (10) : 5-6; Ra'd (13) : 2-4; İbrahim (14) : 5; Nahl (16) : 11, 13, 65, 67, 69; İsrâ (17) : 12; Rûm (30) : 22-25, 42; Lokmân (31) : 31; Yâsîn (36) : 33, 37, 41; Mü'min (40) : 13; Fussilet (41) : 37, 39; Şûrâ (42) : 29, 32.

birisi, kâinatın yaratıcısının kim olduğu sorusudur. Bu soruya verilen cevap, konunun her açılışında, bir daha hiç silinmemecesine zihinlere yerleştirmek ister bir tavırla, hiç usanmaksızın yinelenmiştir: Allah. Kimi zaman, ortak koşmadan, Bir Allah'a iman konusunda problemi olan kişilere sorulan "göklerin ve yerin Rabb'inin kim olduğu"⁴¹ "göklerden ve yerden rızık verenin kim olduğu"⁴² soruları, muhatapların ne diyeceği beklenmeden, Hz. Peygamber'e yöneltilen "Allah de!" emriyle cevaplanmıştır. Burada Neml sûresindeki etkileyici anlatım hatırlanmalıdır. İlgili bölüm Allah'ın mı, yoksa O'na ortak koşulanların mı daha hayırlı olduğu⁴³ sorusuyla başlar. Zihinlere yerleştirilmek istenen "Elbette Allah!" cevabını elde etmek için, O'nun gökleri ve yeri yarattığı, gökten su indirip yerde insanların bir ağacını dahi bitiremeyeceği bahçeler, dağlar ve ırmaklar var ettiği, sıkıntılı anında insanın yanında olup onun ihtiyaçlarını giderdiği, yolunu şaşırdığında doğru yolu gösterdiği ve rahmetine bir müjdeci olarak rüzgârları gönderdiği⁴⁴ hatırlatılır, bunların her birinin ardından da hayretle şu soru yöneltilir: "Allah ile beraber başka bir ilâh mı?!" Kurgu öylesine güçlü ve etkileyicidir ki; bu sorunun cevabı, ancak kocaman bir sessizlik olmalıdır.

Evrende her şeye gücü yeten, olayların akışını idare eden yüce varlık konusunda ikilik fikrine sahip olanlara, evrenin yaratıcısı ile ilgili yöneltilen soruların bizzat müşrikler tarafından cevaplandırıldığı da vâkidir.⁴⁵ İşte bu anda çeşitli sebeplerle şirke bulaşan zihinler, doğru istikameti gösterir bir tavır alırlar ve herkesten, her şeyden öte, asıl yüce gücü itiraf ediverirler:⁴⁶ Allah. Ama bu itirafı izleyen azara bulanmış bir davet de vardır. Şirk koştuklarının yarattığı herhangi bir şey göstermeye çağırılıp da yanıt veremeyenlere,⁴⁷ ağızlarıyla dile getirdikleri gerçeğin gereğini yerine getirmeleri, itiraf ettikleri bu gerçekten yüz çevirmelerinin zaten derin olan hatalarını iyice çekilmez hale sokacağı, altı çizilerek ifade edilir. Kimi zaman da Allah'ın kudretini ifade eden cümleler halinde sunulan soruların cevabı, muhatabın akl-ı selîmine emanet edilmiştir.⁴⁸

Pek çok keresinde "O'nun delillerinden birisi de" kalıbının arkasına takılarak muhatabın zihnine doğuveren işaretler, can alıcılıkları sebebiyle hemen kalbe doğru bir yol bulurlar. Gökyüzünden yeryüzüne, havadan, sudan toprağa, güneş, ay ve yıldızlardan hayvanlara ve onlardan elde edilen menfaatlere, giyecekten yiyeceğe, içeceğe kadar uzanan bir konu yelpazesi içinde ilgili nişaneler muhataba sunulmuştur.

Bu başlık altında ele almak istediğimiz bir başka önemli konu da; Kur'an'da Allah'ın, kâinatın yaratıcısı olması yanında, onun düzenleyicisi, düzeninin

⁴¹ Ra'd (13) : 16.

⁴² Sebe' (34) : 24.

⁴³ Neml (27) : 59.

⁴⁴ Neml (27) : 60-64.

⁴⁵ Mü'minûn (23) : 84, 86, 88.

⁴⁶ Yûnus (10) : 34; Mü'minûn (23) : 85, 87, 89.

⁴⁷ Ahkâf (46) : 4.

⁴⁸ Mülk (67) : 30.

koruyucusu olarak da gösterilmiş olmasıdır. Aslında Kur'an bütünlüğü içinde ele alındığında buna açıklama getirmek de abesle iştigal addedilebilir, zira konu yaratıcılık ile o kadar iç içedir ki, delil getirmeye ihtiyaç hissetmez. Tersini iddia etmek, Allah'ın evreni yarattıktan sonra bir köşeye çekildiğini savunmak olacaktır. Oysa Kur'an'a göre Allah, gökleri ve yeri bozulmasın diye tutar, zira bunların düzeni bozulursa bunu geri getirebilecek başka hiçbir kudret yoktur.⁴⁹ O rüzgârları gönderir, yağmuru yağdırır, ürünlerin oluşumu O'nun izniyledir, Allah'ın özel müdahalesi olmasa, bütün düzen alt üst olur; gökler paramparça olup dökülür,⁵⁰ güneş sönmüverir, mevsimler birbirine girer, rüzgâr esmez, yağmur yağmaz olur, içilecek bir yudum su bulunamaz.⁵¹ Aslında O, her gün, her an bir başka iş gerçekleştirir.⁵²

Ve nihayet Kur'an'ın Allah'ın evrenin tek hâkimi olduğu konusunda öne sürdüğü delillerle ilgili olarak söyleyeceğimiz son şey; bu delillerin her gün artan bir geçerlilik ve canlılıkla işlevlerini devam ettirecek olmalarıdır. Üstelik bu devam ettiriş, Kur'an'ın mesajının gerçek olduğunun zamanla daha iyi anlaşılacak olması esasına bağlanarak, sadece Allah'ın varlığının değil, Kur'an'ın her ifadesinin gerçekliğinin ortaya çıkacağını kapsar halde sunulmuştur.⁵³

b- Kâinattaki Her Şeyin Allah'a Ait Olması

Kur'an'ın doğadan bahsederken üzerinde ısrarla durduğu bir ikinci konu, evrende görülebilen ve görülemeyen her şeyin Allah'a ait olmasıdır. Gerçekten de, Kur'an pek çok yerinde gökte, yerde ve bunlar arasında her ne varsa, bunların tamamının O'na ait olduğunu beyan eder.⁵⁴ Bu fikri, evrenin yaratıcısının, onda gerçekleşen, var olan her şeyi bildiğinin, her şeyin O'nun kontrolünde gerçekleştiğinin söylenmesi destekler.⁵⁵ Hatta O'nun bilgisinin genişliği deniz ve karada olup biteni, düşen bir yaprağı, yerin karanlıklarında yaş veya kuru her bir taneyi bile bilmekle tavsif edilir, Çünkü gaybın anahtarları O'nun elindedir ve bu anahtarları O'ndan başkası bilmez.⁵⁶ Sadece anahtarlar mı ?!.. Göklerin ve yerin kilitleri de O'ndadır.⁵⁷

Evrende var olan, görünen ve görünmeyen her şeyin sahibinin Allah olması, doğal-yapay her tür ürünü içine alacak kadar geniş kapsamlıdır. Çalışmanın giriş bölümünde, tabiat olayları dendiğinde zihinlerde canlanan mana ile Kur'an'ın tabiatının birebir çakışmadığını belirtmiştik. Bunda en büyük etken, Kur'an'ın insan emeği değmiş ürünleri bile büyük bir doğallıkla, doğrudan Allah'a atfetmesidir. Kur'an, yağmurdan, güneşten, aydan bahsettiği kalıbın aynısıyla, Allah'ın "var ettiği" evler, elbiseler, zırhlardan bahsetmektedir. Benzeri bir anlatım, A'râf sûresi 26.

SÜİFD / 20

117

⁴⁹ Fâtır (35) : 41.

⁵⁰ Fâtır (35) : 41.

⁵¹ Mülk (67) : 30.

⁵² Rahmân (55) : 29.

⁵³ Neml (27) : 93; Fussilet (41) : 53.

⁵⁴ Nisâ (4) : 126, 131; Mâide (5) : 17, 120; En'âm (6) : 13; İbrahim (14) : 2; Tâhâ (20) : 6.

⁵⁵ Ra'd (13) : 8; Sebe' (34) : 2 -3.

⁵⁶ En'âm (6) : 59.

⁵⁷ Zümer (39) : 63; Şûrâ (42) : 12.

âyette kullanılmıştır. Kur'an'ın vahyin gönderilmesi⁵⁸ ve yağmurun yağdırılmasını⁵⁹ ifade etmede kullandığı "indirme" fiili burada elbise için kullanılmıştır:

"Ey Adem oğulları, size çirkin yerlerinizi örtecek giysi, süslenecek elbise indirdik."⁶⁰

İnsan düşüncesi ve emeğini tamamen yadsıyan bir başka anlatım da süs eşyaları ile ilgilidir. İnci, mercan, altın vs. tabiatta kullanıma hazır halde bulunmadığı ve yüksek performanslı bir insan emeğine ihtiyaç duyduğu halde, Kur'an'ın bunların insanın kullanımına sunulması ile ilgili kullandığı fiil "çıkartma"dır.⁶¹

Ulaşım araçları da aynı anlatım özelliğine başka bir örneği teşkil eder. Nahl sûresinde insanın rahatça ulaşımı için yaratıldığından bahsedilen at, katır ve merkepten sonra kullanılan "*daha bilmediğiniz nice şeyler yaratır*" ibaresi,⁶² merak uyandıran bir vasfa sahiptir. Bizim bilmediğimiz bu yaratılan şeyler, hayvan nevinde olmayacağına göre ilk akla gelen bugün kullanılan ve yarın kullanılacak olan insan eseri ulaşım araçlarıdır ki; Kur'an yine insan elini görmezden gelerek "Allah'ın yaratması"ndan bahsetmektedir. Aynı anlatım özelliğine dair bir başka örnek de, Yâsîn sûresinde görülmektedir.⁶³

İnsanın kendisine, işine, kalbine, düşüncesine bu kadar değer veren Kur'an'ın onun dünyayı imar etmedeki emeğini bu denli görmezden gelmesini anlamlı kılacak açıklama, ona hem hammaddeyi hem de bu hammaddeyi işleyecek zihni kapasite ile fizikî gücü verenin Allah olmasıdır. Böyle olunca insanla beraber, onun ürettiği her şey de Allah'a ait olmaktadır. Bu ise, Allah'ın insanı bahşettiği nimetler ile kuşatmasının son noktasıdır; değil doğadan direkt elde edilenler, alın teri ile kazanılanlar bile O'na aitse, insana gurur için hiç bir açık kapı bırakılmamış demektir. Burası aynı zamanda sunulan nimetlerin emek harcansa bile sayılamayacağı noktadır.⁶⁴ Üstelik bizim burada bahsettiklerimiz, sadece somut nimetlerdir, soyut olanlar ayrıca hesap edilmelidir.

İçinde insan müdahalesi olsun ya da olmasın, çevrede görülen her şeyin Allah'a atfedilmesi ile ilgili söyleyeceğimiz son şey; bu kadar ısrarla yinelenen ve altı çizilen kavramla, insanların yanımlarına mâni olmanın hedeflenmiş olabileceğidir. Burada yanılmak kelimesiyle anlatmaya çalıştığımız durum, insanın kendi yetenekleriyle ortaya koyduğu ürünlerdeki Allah müdahalesini bilerek ya da bil-

⁵⁸ Vahiy gönderme geleneğini "indirme" fiiliyle ifade eden çok sayıda âyetin sadece bir kısmını buraya alabiliyoruz: Bakara (2) : 59, 99, 159; Nisâ (4) : 105, 174; Mâide (5) : 44, 48; Nahl (16) : 44, 64.

⁵⁹ A'râf (7) : 8; Hicr (15) : 22; Hacc (22) : 5; Mü'minûn (23) : 18; Furkân (25) : 48; Lokmân (31) : 10; Fussilet (41) : 39. Burada sayıca bir hayli fazla olması sebebiyle aynı fiilin kullanıldığı âyetlerin bir kısmına işaret edilebilmiştir.

⁶⁰ Muhammed Esed, âyetteki indirme fiilini, kullanımındaki hedefi ortaya koyacak şekilde şöyle çevirmiştir: "Ey Âdemoğulları size yücelerden, hem çıplaklığınızı örtesiniz diye, hem de bir görkem-güzellik nesnesi olarak giyim-kuşam (yapma bilgisi) bahşettik." Esed, Muhammed, Kur'an Mesajı, meal – tefsir, I-III, çev.: Cahid Koytak-Ahmet Ertürk, İşaret Yayınları, İstanbul, 1999, I, 273.

⁶¹ Bakara (2) : 267; A'râf (7) : 32; Hadid (57) : 25.

⁶² Nahl (16) : 8.

⁶³ Yâsîn (36) : 41.

⁶⁴ İbrahim (14) : 34; Nahl (16) : 29.

meyerek unutmaması, görmezlikten gelmesi veya umursamamasıdır. Gerçekten de bu, uzak bir ihtimal değildir; kendi ayakları üzerinde durabilen, yani gereksinimlerini doğaya karşı verdiği mücadele sonucu alın teri ile gideren insan, kendini her şeyin hâkimi olarak değerlendirebilir, kendi kendine yettiğine kanaat getirebilir.⁶⁵ Bu arada başı sıkışmadığı sürece de,⁶⁶ fevkalâde bir nankörlük örneği olarak Allah'ı hatırına bile getirmeyebilir,⁶⁷ evreni kendisine müsahhar kılan, sahip olduğu yetenekleri bağışlayan yüce kudreti zihnî ya da duygusal işlemlerinin dışında bırakabilir. İşte tam burada sınırlı olduğunun farkına varmadığı kendi gücüne güvenerek Allah'ı unutan insan tavrına karşı, insanın emeğini unutan (!) Allah'ın tavrını görürüz. Ancak bu unutmanın içinde bile insana haddini bildiren, henüz çok geç olmadan ona öğüt veren bir müşfik sesi işitmekteyiz.

c- Yarattığı Her Şeyin Allah'ı Tesbih Etmesi.

Bizi bu araştırmaya iten en önemli sâiklerden biri; Kur'an-ı Kerim'in doğaya çok farklı bir yaklaşımla bakarak ona yepyeni, tamamen orijinal anlamlar yüklemesidir. Sözünü ettiğimiz bu yeni anlamların ortak paydası, doğa varlık ve olaylarının; canlı, üstelik iradesi olan, düşünen bir varlık olarak değerlendirilmesidir.

Kur'an'ın ilgili âyetlerinden anlaşıldığı kadarıyla, Allah ile doğada olup bitenler arasında yaratma ve kontrol etmekten öte bir ilişki vardır. Eğer yaratma ve kontrol etme Allah'tan eşyaya yönelen bir tavır ise, bu bölümün konusunu teşkil eden durum, eşyadan Allah'a yönelen bir cevap verıştır. Bu cevap verışı kitabında açıklayan Allah, kâinattaki her şeyin kendisini tesbih ettiğini söyler.⁶⁸ Ya varlıklar ya da onların gölgeleri Allah'a secde ederler.⁶⁹ Temelde tesbih ve secde terimleri etrafında yoğunlaşan bu ilişkide, Allah korkusundan yuvarlanan taşları,⁷⁰ Rahmân'a çocuk isnat edilmesinden dolayı neredeyse parçalanacak gökleri, yarılacak yeryüzünü, göçecek dağları,⁷¹ insanın taşımakta sakınca görmediği emaneti yüklenmekten çekinen,⁷² Allah kelâmının kendisine tecelli etmesi durumunda Allah korkusundan paramparça olmasından korkulan dağları⁷³ da görmek mümkündür.

Başta da söylediğimiz gibi, Kur'an'ın en zengin bakış açılarından birini oluşturan, sanki akli ve duyguları olan bir canlı varlık olarak belirlenen tabiat anlayışı ile ilgili olarak söylenebilecek en temel prensip, kâinattaki her şeyin Allah'ı tesbih etmesidir. İsrâ sûresi, 44. âyet, en net olarak bu faaliyeti belirleyen âyetlerden biri olarak gösterilebilir:

SÜİFD / 20

⁶⁵ Alâk (1) : 7.

⁶⁶ İsrâ (17) : 67 ; Zümer (39) : 8 , 49; Fussilet (41) : 51.

⁶⁷ İbrahim (14) : 34.

⁶⁸ Ra'd (13) : 13; İsrâ (17) : 44; Nûr (24) : 1, 41; Saff (61) : 1; Cuma (62) : 1.

⁶⁹ Ra'd (13) : 15; Nahl (16) : 48; Hacc (22) : 18; Rahmân (55) : 6.

⁷⁰ Bakara (2) : 74.

⁷¹ Meryem (19) : 90-91.

⁷² Ahzâb (46) : 72.

⁷³ Haşr (59) : 21.

“Yedi gök, yer ve bunların içinde bulunanlar, O’nu tesbih ederler. O’nu övgü ile tesbih etmeyen hiç bir şey yoktur, ama siz onların tesbihlerini anlamazsınız. O, halimdir, çok bağışlayandır.”

Tesbihden biraz daha özel bir anlam taşıyan secde eylemi⁷⁴ de son derece açık bir dille tabiata atfedilmiştir:

“Görmedin mi; göklerde, yerde bulunan kimseler, güneş, ay, yıldızlar, dağlar, ağaçlar, hayvanlar ve insanlardan birçoğu hep Allah’a secde ediyorlar. Ama birçoğuna da azap hak olmuştur.”⁷⁵

Hattâ varlıklar isteseler de, istemeseler de, gölgelerinin bile secde ettikleri söz konusu edilmiştir.⁷⁶

Tabiata böyle görünenden öte bir anlam yükleyen âyetlerde tartışma, genellikle iki noktada odaklanmıştır: Tesbih ve secde edenlerle kimin ya da neyin kastedildiği ve bu terimlerle ne kastedildiği. Öte yandan tabiatın Allah’a yönelişini ifade eden âyetler genellikle ya lafzî olarak âyetleri yorumlama ya da tevil yoluna gitmek suretiyle şerh edilmiştir. Biz çalışmanın kapsamı itibarıyla bu konuda müfessirlerin yaklaşımını teferruatlı olarak sunma şansına sahip değiliz. Özetle et-Taberî, el-Hâzin, et-Tûsî, Muhammed Hamdi Yazır gibi bazı müfessirlerin, akıllı olmayan varlıkların kendilerine özgü bir şekilde Allah’ı tesbih ettiğini söyleyip, bunu, Hz. Peygamber’in elinde konuşan taşları, onun mahrumiyetinden ağlayan minberi anlatan vs. rivâyetlerle desteklediklerini ve kapı kolundan çatıya,⁷⁷ ağaçlardan elbiseye tesbih eden canlılara örnekler verdiklerini ifade edebiliriz. Diğer bazı müfessirler ise; tesbihi, varlıkların kendilerine Allah tarafından verilen özelliklere uygun bir durum ya da hareket içinde olmalarıyla açıklamışlardır. Bu müfessirlere göre, âyetlerde ifade edildiği şekliyle, gökler, yer ve bunlarda bulunanların Allah’ı tesbih etmesinden anlaşılması gereken, alışıldığı üzere sözle ya da bileme-

⁷⁴ Okuyucuya, yapılan yorumları değerlendirmede yardımcı olması açısından, birkaç kelimeyle de olsa, tesbih ve secde kelimelerinin sözlük anlamları üzerinde duralım. Özel anlamda Allah’ı noksan sıfatlardan tenzih etme manasına gelen olan tesbih, kelime kökü itibarıyla içinde sürat anlamı taşıyan eylemlere isim olmuştur. Kelimenin bu kullanımlarına örnekler sunan İsfehânî, kök anlamın içeriğinde bulunan sürat ile Allah’a kul olmada vakit kaybetmeme arasında bağlantı kurmuştur. Müellifin mevcûdâtın tesbihinin nasıl olduğu tartışmasıyla ilgilendiği anlaşılmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bakınız: el-İsfehânî, Râgıb Hüseyin b. Mahmûd, *Mu’cemü Müfredâti Elfâzi’l-Kur’ân*, Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, y.y. yok, 1972, s. 227. Secdenin aslı ise tezellül, aczini itirafıdır. İnsan, hayvan ve eşya için kullanılabildiği halde Allah’a ibadetin özel ismi olmuştur. İsfehânî, kelimenin içerdiği hizmet manasına dikkat çekmiştir. Bkz.: el-İsfehânî, a.g.e., s. 229.

⁷⁵ Hacc (22) : 18.

⁷⁶ Ra’d (13) : 15; Nahl (16) : 48.

⁷⁷ et-Taberî, Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu’l-Beyân an Te’vili Âyi’l-Kur’ân*, I – XXX, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut, 1987, el-Hâzin, Alâuddîn Ali b. Muhammed b. İbrahim el-Bağdâdî, *Tefsîru’l-Hâzin*, I-VI, Thk: Abdüsselâm Muhammed Ali Şâhîn, Dâru’l-Kütüb’l-İlmiyye, Beyrut, 1995, IV, 65-66 ; III, 197; et-Tûsî, Ebû Ca’fer Muhammed b. el-Hasan b. Ali, *et-Tibyân fî Tefsîri’l-Kur’ân*, Matbaatü’l-İlmiyye, Necef, 1957, VI, 482; el-Merâgî, Ahmed Mustafa, *Tefsîru’l-Merâgî*, I-XXX, Matbaatü Mustafa el-Halebî, Mısır, 1962, XVIII, 115; Yazır, Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur’an Dili*, I-X, Azim Dağıtım, İstanbul, 1992, V, 305.

diğimiz herhangi bir şekilde değil, lisân-ı hâl ile ortaya konan bir durumdur.⁷⁸ Buna göre bir arının tesbihi, balını oluşturmakla, bir elma ağacının boyun eğşi ilkbaharla tabiatın dirilişi ile başlayan süreç içinde canlanıp elmasını vermesiyle, bir gülün tesbihi de güzel kokusunu etrafa yaymak, kendisini görenlere rengi ve şekliyle sürür vermekle tamam olur. Tesbihi bu şekilde değerlendirmenin İsrâ sûresinde ifadesini bulan "insanların anlayamayacağı şekil" ibaresi ile telifi, söz konusu hitabın müşriklere yönelik olduğu açıklamasıyla mümkün olmuştur.⁷⁹ ez-Zemahşerî ise, bu durum için daha geniş kapsamlı bir yorumu seçmiştir. Ona göre varlıkların tesbihini anlamayan gruba, doğa olaylarına itibar etmeyen, onlara ilgi gösterip Allah'la diyalogunu geliştirmeyen müminler de dahildir.⁸⁰

Müfessirlerin kâinattaki varlıkların tesbihi ile ilgili yorumlarını ana hatları ile böylece özetledikten sonra, her iki görüşün eksik taraflarının aynı; konunun insan duygularına hitap eden yönüne değinmemek olduğunu düşündüğümüzü belirtmek isteriz. Biz tabiata canlı, yepyeni bir anlam yüklemenin, onu sadece Allah'ın kendisine yüklediği görevin gerektirdiklerini yerine getiren ve böylece de Allah ile arasında emir veren ile alan arasındaki tek yönlü ilişkiyi devam ettiren varlık olmaktan öte, Allah'a karşılık da veren, O'nunla diyalogda bulunan, canlı bir varlık olarak düşünebilmenin, tabiatın bir parçası olan insanın duygu dünyasına getireceği derinlik ve canlılığın asla vazgeçilemez bir değer ve zevk olduğu kanaatindeyiz. Bu karşılıklı ilişki, Allah'ın kendisine değer verip nimetlerini üzerine yağdırdığı halde O'na cevap vermede geciken, Allah'la güzel bir diyalog kurmak yerine monologu tercih eden insan için de iyi bir davranış örneğidir. Mezkûr örneği iyi değerlendiren insan, yorgun bir gecenin ardından bütün diriliği ile doğan güneş, inceliğine bakmadan tüm kuvvetiyle akan bir derecik veya dallarını meyvesinin ağırlığı ile eğmiş bir ağaç karşısında "Sübhânallah" demekten kendini alamayacaktır. *Hulâsatü'l-Beyân* sahibinin Nûr sûresindeki, tesbih eden saf saf kuşlardan bahseden âyetin tefsiri sadedinde söylediği gibi: "*Kuşların kanatlarını yayıp tesbihleri ve bu halde Rablerine ilticalan boyun eğmenin sonu olduğundan nazarı ibretle bakan kimsenin ağlamamak elinden gelmez.*"⁸¹

Bu bahsi kapatmadan önce, doğa âyetleri konusu ile ilgili müstakil bir eser yayınlayan Seyyid Kutub'un yaklaşımına kısa da olsa değinmek gerekmektedir. Kutub, *et-Tasvîrü'l-Fennî fî'l-Kur'ân* adlı eserinde dinî hayatın gerektiği veçhile şekillenebilmesi için vicdanın harekete geçirilmesi gerekliliğinden söz eder.⁸² Ve

SÜİFD / 20

121

⁷⁸ ez-Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer, *el-Keşşâf an Hakâik Gavâmidit-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvil fî Vücûhi't-Te'vîl*, I-IV, Dâru'l-Kütübü'l-Arabiyye, Beyrut, 1947, II, 669; el-Beydâvî, *Envârü't-Tenzîl, Esrârü't-Te'vîl*, I-IV, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, Diyarbakır, trz., III, 225; el-Âlûsî Şihâbüddîn es-Seyyid Mahmûd, *Rûhu'l-Meânî fî Tefsîri'l-Kur'ânî'l-Azîm ve's-Sebi'l-Mesânî*, I-XXX, Dâru lhyâit-Türâsî'l-Arabî, XV, 83-84; Derveze, Muhammed İzzet, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, Dâru lhyâit-Kütübü'l-Arabiyye, III, 327.

⁷⁹ Beydâvî, I, 699.

⁸⁰ Zemahşerî, II, 669.

⁸¹ Mehmed Vehbî, *Hulâsatü'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, I-XV, Âmidî Matbaası, İstanbul, 1341, X, 344-345.

⁸² Seyyid Kutub, *et-Tasvîrü'l-Fennî fî'l-Kur'ân*, Dâru'l-Ma'rife, Kahire, Tarihsiz, s. 185-186.

Kur'an'ın bunun için gereken her şeyi yaptığını, ifadelerini kupkuru sunmak yerine, muhababına capcanlı tablolar sunduğunu sözlerine ekler, tablolara dair pek çok da örnek verir.⁸³ Kur'an'ın böyle davranmasının nedeni vicdana giden en kısa yolun duygular olmasıdır.⁸⁴ İnsanın duygularını harekete geçirmek sûretiyle pek çok din kendine sâlik edinmiştir ama zihnî izahlarla uğraşanlar, Kur'an'ın ulaştığı söyleme bir türlü yakın olamamışlardır.

Seyyid Kutub bu yaklaşımıyla uyumlu olarak, farklı bir tabiat tablosu çizen âyetlere duygusal bir açıdan bakmış ve bunların duyguları eğiterek insanın Allah'la daha yakın bir ilişki kurmasında yardımcı olması gerektiğini dile getirmiştir. Onun çıkarımı şudur: Eğer tabiat bile Allah'ı zikrediyorsa evleviyetle insanın da bu tesbihten, zikirden geri kalmaması, geri kalanların da bir an önce bu eksikliklerini gidermeleri gerekir. Görüldüğü gibi Kutub, âyette Allah'la sıcak ilişki kurmayanlar için bir teşvik, bir özendirme olduğunu düşünmüştür ki; biz de onun bu görüşüne katılıyoruz.

d- Allah'ın Yarattığı Her Şeyi İnsanın İstifadesine Sunması

Kur'an-ı Kerim'in tabiatın verilerini imana ulaşmaya basamak olarak kullandığını, Allah'ın azametini, kudretini ifade etmek üzere yine aynı kaynağa başvurduğunu geçen bölümlerde belirtmiştik

Kur'an'ın insanın emrine ve hizmetine sunulmuş tabiattan bahsederken ısrarla "boyun eğdirme" fiilini kullandığını görüyoruz:

"Göklerde ve yerde ne varsa hepsini kendinden bir lütuf olarak size boyun eğdirdi. Elbette bunda düşünen bir toplum için ibretler vardır."⁸⁵

Diğer yandan teferruata giren âyetlerde güneş, ay, gece-gündüz, binek araçları, denizler, nehirler ve bunlarda yüzüp giden gemiler de aynı fiilin nesnesi olmuşlardır.⁸⁶

Ama kanaatimizce bundan daha da ilginç olanı, müstakilen musahhar kılma faaliyetini işleyen âyetler dışında, tabiattan söz açıldığında yine ısrarla ve son derece hoş bir tavırla ifadenin içine giriveren "sizin için" ibareleridir. Kur'an'da, insanın Allah'ın verdiği nimetlere nankörlük etmesinin,⁸⁷ eleştirildiği görülmektedir. Bu nankörlüğün sebebi, insanın kendi kendini yeterli görmesi⁸⁸ ve işler lehinde geliştiği sürece Allah'ı hatırlamaya pek hevesli olmayışı⁸⁹ ile açıklanabilir. Proudhon'a göre bu tavır insanı inançsızlığa dek sürükleyebilir: "İnsan kendisini

⁸³ Seyyid Kutub, a.g.e., s. 58-65.

⁸⁴ Seyyid Kutub, a.g.e., s. 183.

⁸⁵ Câsiye (45) : 13.

⁸⁶ Ra'd (13) : 2; İbrahim (14) : 32-33; Nahl (16) : 12, 14; Ankebût (29) : 61; Lokmân (31) : 20, 29; Fâtır (35) : 13; Zümer (39) : 5; Zuhruf (43) : 13; Câsiye (45) : 12.

⁸⁷ İbrahim (14) : 34.

⁸⁸ Alak (96) : 6.

⁸⁹ Kur'an insanın bu halinden şikâyetle ve işler aleyhine dönünce verdiği tepkilerden istihzâ ile söz eder. İlgili âyetler için bakınız : Yûnus (10) : 12; Nahl (16) : 53- 54; İsrâ (17) : 67; Mü'minûn (23) : 75; Rûm (30) : 33; Zümer (39) : 8, 49.

tanrısından daha iyi hissetmeye başladığı zaman tanrıtanımaz olur.”⁹⁰ İşte Kur'an insanın bu zaafını göz önünde bulundurarak ısrarla ona, elindeki nimetlerin asıl sahibinin kim olduğunu hatırlatırken, aynı titizlikle o asıl sahibin bir lütuf ve rahmet olarak diğer tüm yarattıklarını insanın istifadesine verdiği fikrinin de altı çizmiştir. Yukarıdan beri dile getirdiğimiz tabiatın insanın emrine verilmiş olması keyfiyeti öylesine belirgin ve gözden kaçmayacak bir şekilde sunulmuştur ki; Kur'an'da tabiatın oldukça fazla bahsedilmesinin amacını “Allah'ın sınırsız kudretini ve haşmetini tasvir ederek insanı inanmaya davet etmek veya yine Allah'ın sonsuz rahmetini sergileyerek insanı Allah'a karşı şükür ederek borcunu ödemeye çağırma”⁹¹ olarak ifade eden Fazlurrahman bile, asıl amacı, Allah'ın kudretini insanların iyiliği için kullandığını göstermek olarak belirler. Ona göre “Tabiatın asıl gayesi Allah'ın güç ve kudretini göstermek değil, insanın ihtiyaçlarını karşılaması için tabiatın ona hizmet etmeye hazır olduğudur.” Gerçekten, iki konu öylesine birbiriyile iç içedir ki; Fazlurrahman'ın çelişik görünen bu cümlelerine şaşmamak gerekir.

Biz bu başlık altında son olarak tabiatın insanın istifadesine sunulması bahsinde kullanılan dile dikkat çekmeyi istiyoruz. Bize göre bu meyanda kullanılan dil kesinlikle buyurgan, başa kakan, iğneleyen bir dil değildir. Allah'ın, insanı nankörlükle tavsif etmesine ve bu insanın, kendisine sunulan nimetleri kullanıp bunları veren unutmamasına rağmen, hitapta yine de davetkâr bir anlatımı tercih etmesi üzerinde düşünölmeye lâıyk bir konudur. Allah kendine yaraşan büyüklüğünü göstermiş, başa kakmak yerine, nimetlere gark olmanın gereğinin yerine getirilmesi için bir hatırlatma yapmakla iktifa etmiştir.

2- Âhirete İman Bağlamında Doğa Âyetleri

Allah'a imanla ilgili veriler üzerinde dururken diğer inanç esaslarının sağlamlığının ancak bu birinci ilkenin sağlıklı gelişimine bağlı olduğunu belirtmiştik. İnsanlar şöyle ya da böyle, Allah inancına sahip olabilirler, ancak ölümden sonra bir ikinci hayatın var olduğuna inanmak, Kur'an'da mü'minlerin övgüyle söz edildiği “gaybe iman” vasıflarının çok daha yoğun bir şekilde devreye girmesini gerektiren bir mahiyet arz eder. Çünkü Allah'a iman gibi doğal bir seyir içerisinde gelişen bir nitelik onda belirgin değildir. Âhirete inanabilmek için daha fazla motivasyona ihtiyaç vardır. İşte Kur'an da bu ihtiyacı gidermek için bir yandan insanın gözünün önüne, yine gözünün önündeki varlıkları ve olayları kullanarak deliller sunarken, diğer yandan dirilişe inanmayanların ileri sürdükleri itirazlara cevaplar vermiş ve âhîret hayatı gibi tamamen gaybî olan bir konudaki ayrıntıların büyük bir çoğunluğunu, dünya yaşantısını esas alarak muhataba sunmuştur. Şimdi bu konulara biraz daha yakından bakmaya çalışalım.

a- Kur'an'ın Âhîretin Gerçekleşeceğine Dair Tabiatın Deliller Getirmesi

⁹⁰ Vergote, Antoine, Ateizmin Psikolojisi, Çev: Hayâti Hökeleklî, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Bursa, 1991, cilt: 3, sayı: 3, s. 232.

⁹¹ Fazlurrahman, *Ana Konulanyla Kur'an*, çev: Alparslan Açıkgenç, Fecr Yayınevi, Ankara, 1993; s. 154.

Kur'an'ın âhirete dair ileri sürdüğü delillerin temelinde yine doğayı, ondaki olay ve varlıkları görüyoruz. Bu arada genel anlamda "delil" dediğimiz bu kavramların aslında birer işaret olduğunu hatırlatmak isteriz. Çünkü inanmak istemeyen bir kalbi ikna edebilecek hiç bir söz yoktur. Vele ki bu sözler kâinatın yaratıcısına ait olsun. Bu meyânda kesinkes bir ispattan değil, anlamaya yatkın gönüllere bir ikazdan söz edilebilir.

Bu kısa hatırlatmadan sonra şimdi yine âhiret inancının doğa ile temellen-dirilişi konusuna dönelim. Bu konuda yöneltilebilecek "neden?" sorusuna verilebilecek en net cevap, doğanın tüm nimetleriyle hep gözümüzün önünde oluşudur. Âhiret inancının kalbin bir tarafında yer alan ve ancak sorulduğunda varlığı hissedilen bir kavram olmaktan öte, hayata hükmeden, insana sorumluluk duygusu aşıl原因, onun kendisini geliştirip olgunlaştırmasına yardımcı olan bir esas olması hedefine ulaşmanın kolay yolu, ikinci yaşama ilişkin verileri olabildiğince sık hatırlamaktır.

İnsanın topraktan yaratılıp, dönüşünün yine ona olacağını ve yine onda dirileceğini söyleyen⁹² Kur'an, âhiretle ilgili olarak gözleri her şeyden önce toprağa çevirmiştir. Yeryüzünün yazın sonuyla beraber yavaşça canlılığını yitirmesi ve sonunda tamamen hareketsiz kalışı, ancak baharla beraber yağın yağmurlarla dirilişi, her türlü ürününü tüm canlılığıyla insanın ellerine teslim etmesi, en fazla tekrar edilen delil olarak göze çarpar. Bu arada konu açıldığında ısrarla "ölümünden sonra" ibaresinin tekrar edilmesi,⁹³ insan hayatının ölümden sonra bir başka şekilde devamına açık bir telmihtir. Gömüldükten sonra çürüyüp gitmeyi izleyen bir dirilişi inkâr etmek üzere, toprağı göstererek "hayır" diyenlere⁹⁴ Kur'an, yine toprağı göstererek "evet" demiş ve âhiretin gerçekleşeceğine neden "evet" dediğine dair en kolay ve en önemli açıklamayı tabiatın getirmiştir. Sürekli gördükleri için doğanın ölümünden sonra dirilişi üzerinde düşünmeyenler, aynı şekilde insanın da öldükten sonra dirilebileceğini dinlemek bile istememekte, gülüp geçmektedirler. Çünkü dünya hayatının sadece görünen kısmını bilmek ve gerisini düşünmemek, âhireti inkâr etmenin karakteristiğidir.⁹⁵

Âhiret inancına ilişkin tabiat üzerinden ikinci bir yaklaşım ise şöyle özetlenebilir: Yer ve göklerin yaratılmış olması, sonun başlangıcı diye formüle edebileceğimiz bir şekilde, amaçsız değildir ve bunların yaratılışındaki gerçeklik,⁹⁶ insanın sinanması ile doğrudan ilgilidir. Yer ve göklerin düzenini devam ettirmesi için var olan Allah'ın müdahalesi sona erdiğinde, kıyamet kopacaktır.⁹⁷ Aslında kendisi için bir zorluk-kolaylık kavramından bahsedilemeyecek olan Allah, insanın daha rahat anlayabileceği bir üslûp kullanarak, yaratılışı bir insana göre daha kanşık ve zor

⁹² A'râf (7) : 25.

⁹³ Bakara (2) : 164; Nahl (16) : 65; Ankebût (29) : 63; Rûm (30) : 19, 24, 50; Fâtır (35) : 9; Zümer (39) : 42; Câsiye (45) : 5; Hadîd (57) : 17.

⁹⁴ İsrâ (17) : 49, 98; Mü'minûn (23) : 35, 82; Yâsîn (36) : 78; Sâffât (37) : 16, 53; Vâkıa (56) : 47.

⁹⁵ Rûm (30) : 7.

⁹⁶ Hûd (11) : 7; Hicr (15) : 85.

⁹⁷ Hacc (22) : 65; Rûm (30) : 25.

olan yer ve gökleri yaratanın insanı da yaratabileceğini, bu konuda şüphe taşıyanların dikkatine sunmuştur.⁹⁸ Üstelik insanı ilk kez yaratan, onu ikinci kez yaratma kudretine de sahip olacaktır.⁹⁹ Ve yine düz bir mantıkla, yer ve göklerin harikulâde düzeni üzerinde durularak, buradan âhîret inancı konusuna geçiş yapılmıştır.¹⁰⁰

Bu arada bir doğa olayı olarak nitelendirilemese bile, doğallığından dolayı burada hatırlatmayı istediğimiz bir başka işaret ise, uykudur. Kur'an uyku ile ölüm arasında bir ilişki kurar ve uyuduktan sonra uyanma ne kadar doğalsa, ölümden sonra dirilmenin de aynı oranda doğal olduğunu ifade etmiş olur.¹⁰¹

Kur'an'ın âhîretin gerçekleşebileceğine dair ileri sürdüğü delilleri böylece değerlendirdikten sonra, şimdi de en az bunun kadar önemli olan bir başka konuya değinmek istiyoruz. Bu konu, âhîret hayatının dünya hayatı esas alarak anlatılmış olmasıdır. Neticede ortaya dünyaya benzer, neredeyse insanın yaşarken hiç yabancılık çekmeyeceği bir âhîret tablosu çıkmıştır.

b- Kur'an'ın Âhîret Kavramını Dünya Yaşantısı Üzerine Bina Etmesi

Kur'an'ın, mesajlarını iletirken, muhatabının müşahede ve yaşantılarını dikkate aldığı ve ona hiç bilmediği kavramları bile, bildiklerini kullanıp çağrışımlardan yararlanmak sûretiyle kolaylaştırarak sunduğunu önceden belirtmiştik. Bu konuyla ilgili en iyi örneklerden birini, Kur'an'ın âhîreti anlatırken kullandığı üslûpta bulabiliriz. Kıyamet ve diriliş tablolarında bu öğeleri bulmak, o kadar kolay olmayabilir. Zira bunlarda insanın gözlemlerine hitap eden unsurlar fazla yoğun değildir. Ancak dirilişten sonraki میزان, hesap, Cennet ya da Cehennem kapısındaki karşılama merasimi gibi öğeler tamamıyla göz önünde canlandırılacak kadar, dünyevî verilerle bağlantı halindedir. İyilik ve kötülüklerin tartılması, hangi tarafın daha ağır geleceği kaygısı, terazi kefelerinin bir sağa, bir sola meyletmesi, alışveriş anlarını hatırlatacak kadar günlük hayatın içinden çekilip alınmış unsurlardır.¹⁰² En genel söyleyişle, insanın her istediğini bulacağı ifade edilen¹⁰³ Cennette, insanın emrine sunulan nimetler sanki bu dünyadakilerin bir devamı gibidir, tek bir farkla: Cennet nimetlerinde, bu dünya nimetlerinde olabilecek her tür eksiklik giderilmiş ve bitmeyen bir bolluk sağlanmıştır, üstelik insan bunca nimet için herhangi bir emek vermez, ona düşen iş, sadece seçmektir.¹⁰⁴ Yukarıda sözünü ettiğimiz ikinci hayattaki nimetlerin, dünya nimetlerinin bir devamı olduğuna dair en net veriyi, Bakara sûresinde, Cennette herhangi bir meyve ile rızıklandırılanların "bu bize önceden de verilmişti" diyeceğinden bahseden âyet sunar.¹⁰⁵ Muhammed sûresindeki Cennet ırmakları tablosu ise, daha da ilginçtir. Çünkü oradaki su herhangi

⁹⁸ İsrâ (17) : 99; Yâsîn (36) : 81; Mü'min (40) : 57; Ahkâf (46) : 33.

⁹⁹ İsrâ (17) : 51; Yâsîn (36) : 78; Fussilet (41) : 21.

¹⁰⁰ Rûm (30) : 8; Sebe' (34) : 8-9; Şûrâ (42) : 29; Kâf (50) : 6-11.

¹⁰¹ En'âm (6) : 60; Zümer (39) : 42. Bu arada bir başka konunun içinde dile getirilen uyku-ölüm benzerliğine burada değinmek gerekir. Buna göre, Ashâb-ı Khef, mağaralarında 309 yıl süren bir uykudan sonra uyanıp hayatlarına devam etmişlerdir. Ayrıntılar için bakınız: Khef (18) : 9-27.

¹⁰² A'râf (7) : 8-9; İsrâ (17) : 13-14; Khef (18) : 49; Enbiyâ (18) : 47; Mü'minûn (23) : 102-103; Câsiye (45) : 29, 33; Kâria (101) : 6-9.

¹⁰³ Nahl (16) : 31; Furkân (25) : 16; Yâsîn (36) : 57.

¹⁰⁴ Rahmân (55) : 54; Vâka (56) : 18, 20; İnsân (76) : 14.

¹⁰⁵ Bakara (2) : 25.

bir bozulmaya mâruz kalmaz, dünya hayatının en çabuk bozulan besinlerinden biri olan süt, tadını değiştirmeyiz, şarap sarhoşluk vermez, bal ise görüntüsünü bozan petek kalıntılarının dan artılmış, süzölmüştür.¹⁰⁶ Çünkü orada tüm eksiklikler izale edilmiştir.¹⁰⁷

Cennet tasvirlerinin vazgeçilmez öğesi olan altlarından ırmaklar akma nite-lięi¹⁰⁸ ve gölgeliklerin, yeşil bir cennet anlatımının,¹⁰⁹ bir çölün ortasında ve tarıma fazla elverişli olmayan dağlık bir bölgede yaşayan Kur'an'ın ilk muhatapları üzerindeki tesiri, özellikle ve ayrıca ele alınmalıdır. Gönülleri okşayan bu zemin üzerine işli halılar,¹¹⁰ tahtlar¹¹¹ ve üzerlerindeki işli örtü ve minderler,¹¹² altın ve gümüş kaplar ve bunların içinde sunulan yiyecek ve içecekler,¹¹³ ipek giysiler, altın, gümüş ve inci takılar¹¹⁴ da eklenince, ortaya çıkan tablonun ne kadar dünya temeli üzerine kurulu olduğu daha rahat anlaşılacaktır.

Buraya kadar anlattıklarımız madalyonun parıltılı, sevimli yüzü için geçerlidir. Öbür yüzünde ise bizi, son derece korkutucu, bir o kadar da uyarıcı bir görüntü bekler. Temel motifi sıcaklık olan bu tabloda, homurdanarak yanan çilgin bir ateş,¹¹⁵ bu ateşin içinde zincirlere baęlanmış¹¹⁶ ve üst üste istif edilmiř¹¹⁷ yığınlarca insan, bağırsakları paramparça edecek kadar sıcak içecekler ve insana fayda sağlamayan yiyecekler,¹¹⁸ azap çeken insanların çıkardığı iniltiler, âh u figânlar¹¹⁹ vardır. İşte Kur'an da dünya hayatının bu korku dolu unsurlarını kullanarak, insanın davranışlarını bu kâbusun içine düşmeyecek şekilde ayarlamasını sağlamayı hedeflemiştir diyebiliriz.

Sonuç olarak, Allah'a iman gibi, âhirete imanla ilgili işaretler, bilgiler de tabiat esas alınarak okuyucunun dikkatine sunulmuştur. Bu işaretler, öylesine yaygın ve tekrara müsaittir ki; ölümden sonra ikinci bir hayatın başlayacağı fikrini zihninde ve gönlünde canlı tutmak isteyen birinin, Kur'an'ın bunları hangi açıdan değerlendirdiğini hatırlaması yeterli olacaktır.

SONUÇ

Kur'an tabiat varlık ve olaylarını iman mihveri etrafında ama pek çok açılıma izin verecek bir dil ve yaklaşımla ele almış ve bunları, Allah'ın varlık ve birliğinin, gücünün, insanın bir gün O'na kavuşacak olmasının işareti saymakla çok özel

¹⁰⁶ Muhammed (47) : 15.

¹⁰⁷ Ra'd (13) : 35.

¹⁰⁸ Bu konuyla ilgili o kadar çok âyet vardır ki; biz buraya sadece seçtiğimiz bir kısmını alabiliriz: Bakara (2) : 25, 266; Âl-i İmrân (3) : 15, 136, 195, 198; Hacc (22) : 14.

¹⁰⁹ Nisâ (4) : 57; Yâsîn (36) : 46; Vâkıa (56) : 30; Mürselât (77) : 41; Rahmân (55) : 64, 76.

¹¹⁰ Ğâşiye (88) : 16.

¹¹¹ Kehf (18) : 31; Yâsîn (36) : 56; Saffât (37) : 44; Tûr (52) : 19; Mutaffifin (83) : 23.

¹¹² Rahmân (55) : 54, 76.

¹¹³ Saffât (37) : 45-46; Zuhruf (43) : 71; Duhân (44) : 53; Tûr (52) : 22-23; İnsân (76) : 5-6, 15-18.

¹¹⁴ Kehf (18) : 30; Hacc (22) : 23; Fâtır (35) : 33; Duhân (44) : 53; İnsân (76) : 21.

¹¹⁵ Furkân (25) : 12; Mülk (67) : 7-8, 10-11.

¹¹⁶ Hâkka (69) : 31.

¹¹⁷ Şuarâ (26) : 94.

¹¹⁸ İsrâ (17) : 60; Saffât (37) : 62-67; Sâd (38) : 57-58; Duhân (44) : 43-46; Vâkıa (56) : 42, 51-55; Nebe' (78) : 24-25; Ğâşiye (88) : 5.

¹¹⁹ Hüd (11) : 106; Enbiyâ (21) : 100.

bir konuma yerleştirmiştir. Aslında tabiata bu denli dikkat çekmekle, zaman ve mekânla kısıtlı mucize yerine, her yere ve her zamana yayılan ve sürüp giden bir başka tür mucizeden bahsetmek mümkün olmaktadır. Bu da tam olarak son kitabın evrenselliği ile örtüşür bir karakter taşımaktadır.

Kur'an'ı kendileri için kutsal kitap olarak kabul edenlerin, onun tabiata atfettiği değer ile ters orantılı olarak ilgilenmelerinin temel sebeplerinden birisi, Kitap hakkındaki bilgi eksikliğidir. Dinî hayatı yönlendiren temel dinamik Kur'an olmadığı sürece, bu böyle devam edecektir. Oysa tabiat ile ilgili atıfları dikkatli okumanın ilk faydası, Yaratıcı ile iletişime getireceği çok yakın, sıcacık boyuttur. Kimi zaman gereksiz fikhî ayrıntılar, tartışmalar, hatta bazen hurafelerle gölgeleyen, dinî duyarlılığa sahip zihin ve kalpler için Allah'a, o güzel şarkıda olduğu gibi, "her yerde Sen, her şeyde Sen" diye seslenebilmek, Kur'an'ın doğa konusunu ele alış şekli karşısında vefa borcunu ödemek olacaktır.

KUR'AN'IN ÂYETLERİ-TABIATIN ÂYETLERİ:
İMAN KONUSU ETRAFINDA BİR BİLGİ-DUYGU SARMALI
VERSES OF QUR'AN -VERSES OF NATURE
A KNOWLEDGE-SENSATION SPIRAL AROUND FAITH CONCEPT
Dr. Fatma Asiyе Şenat KAZANCI

The Holy Qur'an revealed for humans to be educated, guided through good and right and assisted to live their humanity using different and impressive methods to perform this. Making insistent attributions about nature is one of the most significant methods among these. According to Qur'an, nature is the greatest evidence regarding the presence of Allah and the reality of afterlife. In addition, the clear manifestations about Allah's mercy and grace to humans are hidden in nature. Usage of nature in Qur'an includes secondary messages about education, science, beauty and other matters besides being the base of faith subjects.

Key Words: Nature, Verse, Faith, Sensation, Knowledge.

الآيات القرآنية – الآيات الكونية

حلزوني الحس والمعرفة حول الإيمان

SÜİFD / 20

127

لقد استعمل القرآن مناهج مختلفة وبلغة ليهدى الإنسان إلى سبل السلام التي توصله إلى إنسانيته الكاملة. فهذه المناهج تخاطب عقل الإنسان وقلبه. من أهم وأجمل الآيات التي تدل على قدرة الله الخالق ووحدانيته، آيات السموات والأرض وما فيهن. وفي نفس الوقت هذه الآيات تدل على نهاية حيوية الدنيا والرجوع إلى الله الرحيم المنتقم.

ومن أجل ذلك، نرى أن القرآن يدعو الإنسان إلى النظر فيما حوله من المخلوقات ويهتم بها وينتقد من لا يهتم بها. يجب علينا أن نعرف اليوم نحن المسلمين ننظر إلى الآيات الكونية ولكننا لا نراها، وكم من آية نمر عليها ونحن عنها معرضون.

فلنا أن نذكر أيضا أن الآيات الكونية تناول المشاعر العلمية والتربوية ونحو ذلك مع ما يحتوي عليه من مشاعر إيمانية.

الكلمات الرئيسية: الآيات الكونية، الإيمان، المعرفة، الحس، التربية.